

Congo, een geschiedenis

David Van Reybrouck. *Congo. Een geschiedenis*. Amsterdam, uitgeverij De Bezige Bij, 680 p., 24,90 euro

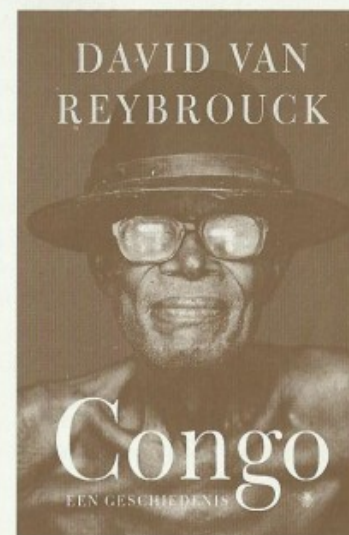
Zelden heeft een geschiedenisboek zulke uiteenlopende reacties uitgelokt als Congo van David Van Reybrouck. Het werk werd intussen meermaals bekroond, zoals in 2010 met de prestigieuze AKO Literatuurprijs. De jury vond het "een knap gecomponeerd verhaal over

(9) Over de jonge jaren van Leopold II handelt eveneens: V. Dujardin. 'Leopold voor Leopold II: De hertog van Brabant (1835-1865)'. In: V. Dujardin e.a. (red.), *Leopold II: ongegeneerd genie? Buitenlandse politiek en kolonisatie*. Tiel, 2009, p. 57-72.

slavernij en kolonialisme, veerkracht en overleven. Een meeslepend geschiedeniswerk van een historicus én romancier". In hetzelfde jaar won de auteur ook de Libris Geschiedenis Prijs. "Brijlant, adembenemend en meeslepend", waren de woorden van de jury. "Het boek is een originele combinatie van persoonlijke betrokkenheid en journalistieke distantie, dat archiefmateriaal, interviews en persoonlijke observaties vermengt", luidde het verder. Parallel hiermee verschenen er tal van lovende recensies en groeide *Congo* uit tot een ware bestseller, die wekenlang de boeken toptien aanvoerde.

Maar er weerklonken ook kritische geluiden. Knack-journalist Dirk Draulans "geloof niet in *Congo*". Daarvoor "bevat het te veel fouten en verkeerde inschattingen". Hij concludeerde een aantal feitelijke fouten en ook een duidelijke subjectiviteit van de auteur, onder meer betreffende de Belgische rol in de voormalige kolonie en betreffende de erg positieve houding van de auteur tegenover de huidige president Kabila.⁽¹⁰⁾ Congo-specialist Ludo De Witte (onder andere bekend van een ophefmakend boek over de moord op Patrice Lumumba⁽¹¹⁾) dichtte in een zeer goed gedocumenteerde bespreking het boek weliswaar belangrijke kwaliteiten toe, maar "een waarheidsgetrouwe weergave van de Kongolese geschiedenis" is het volgens hem niet. "Bladzijden die de Belgische autoriteiten in een kwaad daglicht zouden kunnen plaatsen, lijken wel uit het boek gescheurd", schreef hij op de journalistieke website Apache.⁽¹²⁾ Ronald Havenaar was in het dagblad *Vrij Nederland* zonder twijfel het meest negatief: "Geschiedschrijving is een vrij genre; het leggen van verbanden tussen feiten biedt grote ruimte aan de verbeeldingskracht. Maar feiten verzinnen, dat gaat toch echt te ver. En dat doet deze auteur in een werk dat een combinatie biedt van historisch verhaal, reisreportage, interviews en fantasie", was zijn strenge oordeel.⁽¹³⁾ Kortom, er zijn redenen genoeg om Van Reybrouck's *opus* te onderwerpen aan een eigen, kritische lectuur.

Van bij de eerste bladzijden blijkt waarin de grote kracht schuilt van *Congo*: de meeslepende schrijfstijl, die uitnodigt tot lezen. De bijna 700 bladzijden vervelen geen moment. De compositie van het boek is werkelijk schitterend te noemen: het bestaat uit een reeks chronologische hoofdstukken die elk zeer goed aan elkaar hangen, hoewel verdere ondertitels

(10) Recensie raadpleegbaar op www.knack.be.

(11) L. De Witte, *De moord op Lumumba*, Leuven, 1999.

(12) www.apache.be.

(13) 'Kasavubu baalde', in: *Vrij Nederland*, 22 oktober 2010; raadpleegbaar op: www.vn.nl.

ontbreken. De auteur maakte vele reizen doorheen onze ex-kolonie en ging op zoek naar de *lieux de memoires* die bij zijn verhaal horen. Door deze in kaart te brengen en te beschrijven, maakt hij zijn verhaal erg tastbaar. Het zou interessant zijn om deze gegevens systematisch bij elkaar te brengen en verder uit te werken in een aparte publicatie: het zou een origineel overzicht zijn van Congolese geschiedenis. De vlotte schrijfstijl resulteert in fascinerende verhalen, bijvoorbeeld over de ontdekking en exploratie van het gebied dat later Congo is geworden door de beroemde ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley. Deze is zeker één van de centrale en meest enigmatische figuren die de geschiedenis van Centraal Afrika mee heeft vorm gegeven.⁽¹⁴⁾ De misdaden begaan uit winstbejag in Kongo Vrijstaat, tot 1908 het persoonlijk rijk van Leopold II, worden nogmaals expliciet aan de kaak gesteld. De auteur vindt het daarbij overigens 'grotesk' om in dat verband te spreken over een genocide of een holocaust (p. 109), hoewel de bedreven wreedheden en de omvang van de slachting wel degelijk te vergelijken waren met de latere gruwelen van naziconcentratiekampen.

Boeiend is ook hoe de auteur uitvoerig uit de doeken doet hoe vanaf het interbellum de ontevredenheid in de kolonie geleidelijk is gegroeid, wat uiteindelijk leidde tot de onafhankelijkheid in 1960. Vermakelijk zijn de bladzijden gewijd aan *the rumble in the jungle*, de beroemde boksmatch tussen Mohammed Ali en George Foreman in 1974, toen de ogen van de hele wereld gericht waren op de Zairese hoofdstad.⁽¹⁵⁾ Verdienstelijk is zeker ook dat er vier hoofdstukken handelen over het post-Mobututijdperk. Hierdoor is de auteur een pionier van de geschiedschrijving van de huidige Democratische Republiek Congo. En dit zijn maar enkele voorbeelden van wat het boek aan interessants te bieden heeft. Bovendien is dit het eerste Nederlandstalige algemene overzicht van de geschiedenis van Congo: tot nu toe verschenen enkel deelstudies.

Maar methodologisch loopt er één en ander verkeerd. In de inleiding legt de auteur zijn bedoelingen uit. Hij besloot "zoveel mogelijk Congolese stemmen aan het woord" te laten. Hij wilde "gewone Congolezen interviewen over het gewone leven (...) Ik wilde mensen kunnen interviewen, niet noodzakelijk belangrijke *decisionmakers*, maar alledaagse individuen wiens levensloop is getekend door de grote geschiedenis". Hij voegt er meteen aan toe: "al houd ik niet van dat woord 'gewoon', want vaak waren de verhalen die ik te horen kreeg werkelijk buitengewoon". Van Reybrouck verkiest deze verhalen als bron boven eigentijds archiefmateriaal, want "ik was op zoek naar wat maar zelden in teksten belandt, omdat geschiedenis zoveel meer is dan wat opgeschreven wordt. Omdat ik opgeleid ben als archeoloog hecht ik veel waarde aan niet-tekstuele informatie, want die geeft vaak een voller, tastbaarder beeld" (p.13-14). Nochtans geeft hij enkele bladzijden verder zelf aan dat de waarde van die "vele honderden" interviews erg relatief is: "Data zijn een relatief begrip in Congo. Soms heb

(14) Over hem o.a.: T. Jeal. *Stanley: The Impossible Life of Africa's Greatest Explorer*. Londen, 2007.

(15) Hierover bestaat een prachtige documentaire film, *When we were kings*, die we ten stelligste kunnen aanbevelen om te bekijken.

ik meegemaakt dat ik aan een informant vroeg wanneer een voorval plaatsvond en als antwoord kreeg: Lang geleden, ja, echt lang geleden, zeker zes jaar of nee, wacht even, laat ons zeggen: anderhalf jaar. (...) En sommige informanten hechtten meer belang aan een antwoord dan aan een juist antwoord" (p. 17).

Dit laatste blijkt nergens duidelijker dan bij het verhaal van Etienne Nkasi, een figuur die de auteur in 2008 ontmoette in Kinshasa en die op dat moment naar eigen zeggen 126 jaar was. Daarmee zou hij de oudste mens ooit zijn geweest, want tot nog toe werd er nog maar één persoon ouder dan 120.⁽¹⁶⁾ Opmerkelijk in een land waar de gemiddelde levensverwachting niet hoger ligt dan 50. De man beweerde buitengewone dingen te hebben meegemaakt, zijn getuigenis loopt dan ook als een rode draad doorheen het boek. Hij had zelfs nog "levendige" herinneringen aan Kongo Vrijstaat. Van Reybrouck slikt het allemaal als zoete koek: "Het was duizelingwekkend om met Nkasi in zijn snikhete woning in Kinshasa te kunnen praten over die vroegste pioniers" (p. 61). Het boek is zelfs aan deze Nkasi opgedragen, na zijn dood in 2010. Nochtans is het vrij duidelijk dat de man in kwestie zijn fantasie de vrije loop liet. De auteur had dit kunnen en moeten voorzien.

In de fout ging de auteur toen hij met de nodige poeha beweerde dat hij de man had opgespoord die op 29 juni 1960, de dag voor Congo's onafhankelijkheid, de sabel van koning Boudewijn uit de open wagen had gestolen waarin de koning naast Congo's eerste president Joseph Kasa-Vubu door de straten van Kinshasa paradeerde (p. 294-297). Maar later bleken andere onderzoekers de echte dief al te hebben gevonden en moest Van Reybrouck zijn fout toegeven, die hij meteen minimaliseerde. Misschien terecht, maar met bovenstaande twee "getuigenissen" ondergraaft hij wel de geloofwaardigheid van alle andere informanten, die vaak eveneens straffe verhalen opdisten. In het begin wordt bijvoorbeeld uitvoerig gebruik gemaakt van een gepubliceerd levensverhaal van iemand die Stanley vrij goed zou hebben gekend en dat zich laat lezen als "bepaald rocabolesk" (p. 41). Bij de waarde van al die *oral history*, een belangrijk deel van het boek, dienen duidelijk grote vraagtekens te worden geplaatst.

Van Reybrouck is trouwens zeker niet de enige die interviews afnam van "gewone" Congolezen om de geschiedenis van dit land te schrijven. Zo bestaat er een studie van de Congolese historicus Osumake Likaka over de katoenproductie in Congo, die behalve op archiefmateriaal ook gebaseerd is op vraaggesprekken. Dezelfde schrijver publiceerde recent een vernieuwende studie over de collectieve herinnering van de Congolezen aan de koloniale periode en hetzelfde deed de Amerikaanse Nancy Rose Hunt op basis van vele interviews en andere bronnen.⁽¹⁷⁾ Ook bestaat er van de hand van Guy Vantemsche een uitmun-

(16) De Franse Jeanne-Louise Calment, in 1997 overleden op 122-jarige leeftijd.

(17) O. Likaka. *Rural Society and Cotton in Colonial Zaire*. Madison, 1997; Id. *Naming Colonialism. History and Collective Memory in the Congo*. Madison, 2009; N.R. Hunt. *A Colonial Lexicon of Birth Ritual, Medicalization and Mobility in the Congo*. Londen, 1999.

tend overzicht van de geschiedschrijving over de koloniale periode⁽¹⁸⁾ en is er een zee van – vaak zeer kritische – literatuur beschikbaar over het gebruik en de waarde van mondelinge bronnen.⁽¹⁹⁾ Van Reybrouck vermeldt al deze voor zijn werk nochtans zeer belangrijke titels niet eens.

Dit brengt ons bij een tweede belangrijke punt van kritiek: de bibliografie is niet volledig en de auteur deed niet genoeg archiefonderzoek, waardoor het Belgische aandeel in de geschiedenis van Congo-Zaïre veel te weinig aan bod komt. Ludo De Witte formuleerde het als volgt: "Van Reybrouck schreef een geschiedenis waarin nogal wat westerse bemoeienissen worden weggemasseerd... Dat is als het verslag van een voetbalwedstrijd waarin slechts over één ploeg wordt gesproken".

Uit de becommentarieerde bibliografie en uit de eindnoten blijkt duidelijk dat Van Reybrouck amper archiefmateriaal heeft gezien: enkel verwijst hij enkele keren naar het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Nochtans is er in ons land en elders bronnenmateriaal genoeg voorhanden. We doen er enkel een greep uit. Het Afrikamuseum in Tervuren bewaart onder andere het archief van H.M. Stanley en dit is maar één van hun 350 archieven betreffende het Belgische koloniale verleden.⁽²⁰⁾ Het reusachtige archief van het ministerie van Koloniën maakt tegenwoordig deel uit van het Afrikaans Archief van Buitenlandse Zaken en is als vanzelfsprekend een bron van cruciaal belang voor Congo. De vele missieordes lieten eveneens enorme archieven na: de correspondentie van de missionarissen met het thuisfront bevatten tal van belangrijke gegevens over Congo-Zaïre. Ook het archief van het koninklijk paleis is een belangrijke bron, zeker voor wat betreft de periode tot 1908. Vele van deze bronnen zijn goed ontsloten en raadpleegbaar, maar nergens blijkt dat Van Reybrouck hiervoor ook maar enige moeite heeft gedaan. De Koninklijke Commissie voor Geschiedenis publiceerde enkele jaren geleden het omstandige *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België*. Hierin komen de ex-kolonie en de bovenvernoemde archieven allemaal ter sprake, bovendien wordt vermeld waar ze te raadplegen zijn.⁽²¹⁾

Dit gebrek aan bronnenonderzoek herleidt Congo tot wat het grotendeels is: een knap geschreven synthese en analyse op basis van de bestaande literatuur. Dit hoeft geen probleem te zijn, want er is zeker al heel wat verschenen over de Belgische politiek ten aanzien van Congo en over de Belgische aanwezigheid aldaar. We vermelden enkel de biografie van Godfried Kwanten over August-Edmond De Schryver, die in 1960 minister van Koloniën

(18) G. Vantemsche. 'The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo'. In: C. Lévai (red.), *Europe and the World in European Historiography*. Pisa, 2006, p. 89-119.

(19) We vermelden enkel: J. Vansina. *Oral Tradition as History*. Madison, 1985.

(20) Een overzicht: P. Van Schuylenbergh. *La mémoire des Belges en Afrique Centrale. Inventaire des Archives Historiques Privées du Musée Royal de l'Afrique de 1858 à nos jours*. Tervuren, 1997 (raadpleegbaar op de website van het Museum voor Midden-Afrika).

(21) P. Van den Eeckhout en G. Vantemsche (red.). *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e-21e eeuw*. Brussel, 2009.

was.⁽²²⁾ Ook ex-toppolitici zoals Gaston en Mark Eyskens, Wilfried Martens en Leo Tindemans wijdden in hun memoires vaak interessante bladzijden aan Congo. Geschriften van (ex-)kolonialen zijn er zeker ook. We vermelden als voorbeeld enkel Turnhoutenaar Xavier Dierckx, die in Kivu een prachtige plantage wist op te bouwen en die heel wat ondernam om deze provincie te ontwikkelen. Hij kreeg dan ook als bijnaam "le roi de Kivu". Na zijn terugkeer in 1960 publiceerde hij zijn boeiende herinneringen hieraan.⁽²³⁾ Ex-journalist Manu Ruys maakte uitgebreide reizen in Congo en schreef daarover erg leeswaardige verslagen. Van Reybrouck maakt er allemaal weinig of geen gebruik van.

Deze lacunes weerspiegelen zich in het boek. Het ministerie van Koloniën bijvoorbeeld wordt welgeteld twee keer genoemd. Ook de bovengenoemde politici komen amper ter sprake. Ruys wordt zelfs gewoon niet genoemd, wat trouwens ook geldt voor Etienne Davignon, nochtans jarenlang topman van de Generale Maatschappij. Het Belgische koningshuis komt wel heel beperkt aan bod. Leopold II komt uiteraard wel ter sprake, maar na de overdracht in 1908 van Congo Vrijstaat aan België, verdwijnen zijn opvolgers nagenoeg uit beeld. Over de financiële en andere belangen die de monarchie nadien is blijven houden in Centraal Afrika wordt zedig gezwegen. Nochtans toonden de latere vorsten zeker belangstelling. Albert I bijvoorbeeld had een grote interesse voor Congo en reisde er verschillende keren uitgebreid rond. Hij had als kroonprins trouwens grote kritiek op het hardvochtige beleid van zijn oom, zoals Jan Velaers onlangs schreef in zijn uitvoerige biografie van Albert. Deze auteur gaf meteen zelf aan dat het Congobeleid tijdens diens regeerperiode nog een aparte studie vergt.⁽²⁴⁾ Ook Leopold III reisde rond in de Belgische kolonie en mandaatgebieden en maakte er knappe fotoreportages van.

Storend vonden we de commentaar van de auteur bij de fameuze speech van Patrice Lumumba tijdens de plechtige verklaring van Congo's onafhankelijkheid in 1960. Nadat koning Boudewijn totaal ongepast "het genie van Leopold II" had geroemd, veranderde premier Lumumba, blijkbaar impulsief, zijn tekst en sprak in striemende bewoordingen over de jaren van onderdrukking door de kolonisator. "Te zeer behept met het verwerven van onsterfelijkheid, te zeer verblind door de romantiek van het panafrikanisme, vergat hij (...) dat hij zijn land op die eerste autonome dag eerder moest verzoenen dan verdelen. Hij pretendeerde de stem van het volk te verwoorden, (...) maar het volk stond niet als één man achter hem. Tenslotte had hij minder dan een derde van de stemmen gehaald" (p. 291). Het waren zeker geen diplomatische woorden van Lumumba, maar het was wel begrijpelijk wat hij deed: hij rekende namelijk af met de koloniale voorgeschiedenis van zijn land. Het was logisch dat

(22) G. Kwanten. *August-Edmond De Schryver 1898-1991*. Leuven, 2001. Hoofdstuk 6 handelt over het 'Kongolees avontuur'.

(23) X. Dierckx. *Quarante-cinq ans au Kivu*. Beersel, 1997.

(24) J. Velaers. *Albert I. Koning in tijden van oorlog en crisis*, Tielt, 2009, p. 78-79. Zie ook: Piet Clement. 'Het bezoek van koning Albert I aan Belgisch Congo, Tussen propaganda en realiteit'. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2007, nrs. 1-2, p. 175-221. Van Reybrouck vermeldt ook deze publicaties niet.

hij verontwaardigd was over wat hij van de koning te horen had gekregen. Alle Congolezen hebben er wellicht zo over gedacht.

Een andere bron voor de geschiedenis van Congo zijn foto's: het Afrikamuseum bezit er duizenden van.⁽²⁵⁾ Van Reybrouck heeft bewust geweigerd om er op te nemen: "Omdat ik fotografie te zeer waardeert als een autonome vorm van spreken, bevat het onderhavige boek geen ander beeldmateriaal dan kaarten" (p. 593). Een betwistbaar standpunt, want een fotokatern had het verhaal zeker aanschouwelijker gemaakt. Ook bestaat er heel wat filmmateriaal over Congo-Zaire waaruit heel wat te leren valt over de geschiedenis ervan. Vermelden we verder dat Belgisch-Kongo ook in de fictieliteratuur sporen heeft nagelaten, bijvoorbeeld in de cyclus *Gangreen* van de auteur Jef Geeraerts, die in Belgisch Kongo gezag uitoefende als militair.

Het mag duidelijk zijn, we vinden *Congo* literair een meesterwerk, maar als geschiedenisboek overroepen. Maar het nodigt zeker ook uit tot debat en verder historisch onderzoek, wat op zich al een belangrijke verdienste is. Als dit onderzoek ooit zal zijn uitgevoerd, kan er een nieuwe synthese groeien van de bewogen Congolese geschiedenis.

Sam Van Clemen